

Obrazovno-političke postavke u Europskoj uniji: što o obrazovanju možemo naučiti od Sparte i Atene?

Ivana Batarelo Kokić*

batarelo@ffst.hr

<https://orcid.org/0000-0002-8830-6252>

Tonći Kokić**

tkokic@ffst.hr

<https://orcid.org/0000-0002-6918-0666>

<https://doi.org/10.31192/np.19.3.5>

UDK: 37.014.5(38)

37.014.5(4-6EU)

37.013.74

Izvorni znanstveni rad /

Original scientific paper

Primljeno: 15. veljače 2021.

Prihvaćeno: 12. lipnja 2021.

Razumijevanje rodoslovlja i društvene uvjetovanosti promjena obrazovnih sustava može se tražiti u antičkim izvorima: Sparti i Ateni. Interpretacijom su uspoređeni obrazovni sustavi antičkih polisa, a neka njihova obilježja su na razini jukstapozicije uspoređena s obrazovnim politikama Europske unije. Usporedbom je potvrđena hipoteza o postojanju zajedničkih prioritetnih odgojno-obrazovnih tema u društvima istog rodoslovlja na različitom stupnju povijesnog i tehnološkog razvoja. Stereotipna interpretacija vidi Spartu kao zajednicu hrabrih patriota vojnika u kojoj je obrazovanje bilo apsolutno politički institucionalizirano, dok se Atena percipira kao demokratska zajednica humanistički obrazovanih slobodnih građana bez izravne stroge političke kontrole obrazovanja. Na razini jukstapozicije, antički obrazovni sustavi uspoređeni su sa suvremenom europskom obrazovnom politikom s obzirom na: (1) svrhu obrazovanja; (2) dostupnost obrazovanja; (3) strukturiranost kurikuluma i vrijednosne pokazatelje; (4) prepoznavanje talenta i (5) praćenje kvalitete obrazovanja. U zaključku rada navode se ograničenja studije te se naglašava temeljna srodnost tema koje su se istakle analizom.

Ključne riječi: Atena, Europska unija, filozofija, komparativna pedagogija, obrazovna politika, Sparta.

* Prof. dr. sc. Ivana Batarelo Kokić, Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet, Odsjek za pedagogiju; Poljička cesta 35, HR-21000 Split.

** Izv. prof. dr. sc. Tonći Kokić, Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet, Odsjek za filozofiju; Poljička cesta 35, HR-21000 Split.

Uvod

Promjene obrazovnih sustava vezane su uz društvene promjene. Razumijevanje stalnih obrazovnih promjena i utjecaja globalnih obrazovnih politika na obrazovne sustave pretpostavlja prepoznavanje rodoslovlja i društveno-političke uvjetovanosti odgoja i obrazovanja. U središtu interesa ovog rada su obrazovni sustavi Sparte i Atene te aktualne obrazovne politike Europske unije. Hipoteza ovog rada je postojanje zajedničkih prioriternih odgojno-obrazovnih tema u društvima istog rodoslovlja na različitom stupnju povijesnog i tehnološkog razvoja. U radu se koristi komparativna metodologija prema Beredayevoj klasifikaciji usporedbi,¹ pri čemu se obrazovni sustavi Sparte i Atene prikazuju na razini interpretacije. Obrazovni sustavi Sparte i Atene procjenjuju se unutar povijesnog, političkog, ekonomskog i društvenog konteksta. Daljnja analiza provedena je radi razumijevanja utjecaja pojedinih istaknutih elemenata na ustroj obrazovnog sustava te se obrazovno-političke postavke u Europskoj uniji stavljaju u usporedni odnos – jukstapoziciju² prema prikazanim elementima obrazovnih sustava antičkih grčkih *polis*a radi oblikovanja i provjeravanja hipoteze.

Kraći prikaz političkog i društvenog ustrojstva antičkih grčkih *polis*a Sparte i Atene i njihovih obrazovnih sustava nužno je manjkav jer su se ove zajednice povijesno mijenjale i razvijale unutar duljeg povijesnog razdoblja pa je teško dati preciznu sliku koja bi obuhvaćala sve aspekte tih promjena. Stvarna su i ograničenja na koja se nailazi prilikom prikaza ključnih obilježja obrazovno-političkih postavki u Europskoj uniji. Spomenute postavke kontinuirano se mijenjaju u skladu s globalnim obrazovno-političkim tokovima, a na razini implementacije nužno se prilagođavaju obrazovnim sustavima pojedinih zemalja članica.

Druga poteškoća prikaza je u stereotipnoj idealizaciji Sparte kao složne zajednice jednakih, u kojoj je patriotizam, asketizam, militarizam, pederastija i prava žena njezino zbiljsko i trajno obilježje, dok se Ateni pripisuju trajna obilježja demokracije, blagosti, tolerancije, humanizma i obrazovanja unutar pojmovnog okvira *paideia*. Ova su obilježja postojala unutar nekog određenog povijesnog trenutka, ali nisu bila njihova trajna obilježja, pa čak u nekim slučajevima nisu niti bila ključna za izgradnju njihova ekonomskog, društvenog i kulturnog *floruita*. Negdje između 8. i 7. st. pr. Kr. kultura je cvjetala u Sparti koja je tada bila perjanica grčkog svijeta, potonuvši nakon toga u reakcionarnost, dok Atena u to vrijeme nije bila ništa značajno – da bi ona u 5. st. pr. Kr. postala središte svehelenskog svijeta.³ Sljedeći stereotip pretpostavlja opreku između Sparte i Atene, zanemarujući njihovu snažnu rodnu, jezičnu i religijsku povezanost – jedni i drugi su bili Grci koji su govorili istim jezikom, plovili istim morem, štovali iste svetinje i zajedno sudjelovali u svehelenskim igrama. Također, *Ilijada* i *Odiseja* bile su zajednička književna baština obiju zajednica

¹ George BEREDAY, *Comparative method in education*, New York, NY, Holt, Rinehart & Winston, 1964, 28.

² *Isto*.

³ Henry MARROU, *A History of Education in Antiquity*, New York, Mentor Books, 1964, 36-37.

koja se koristila u odgoju i socijalizaciji mladih.⁴ Oba društva su razvijala obrazovanje, pedagogiju, od začetaka u 10. st. pr. Kr. do svoje zrelosti u 4. st. pr. Kr.

Proučavanje opće slike ustrojstva i obrazovnih sustava Sparte i Atene ima smisla iz perspektive njihove usporedbe sa suvremenim obrazovanjem jer se očituje stalna promjenjivost društva i obrazovanja, njihova kompleksna interakcija iz koje se iščitava nužnost neprekinutog promišljanja i reformiranja obrazovanja, nekada radi praćenja zahtjeva političke i ekonomske elite, a nekada da bi obrazovanje vodilo društvo prema vrijednostima koje intelektualna elita smatra važnim. Suvremeni obrazovni sustavi također su u procesu stalne promjene, s brzom prilagodbom autoritarnom kapitalizmu koja ograničava ne samo ideju promjene, već i samu mogućnost obrazovanja i demokracije.⁵ Nadalje, suvremene obrazovne politike uključuju velik broj čimbenika, pri čemu lokalnu politiku, ali niti obrazovnu politiku Europske unije, nije moguće razumjeti bez osvrta na globalne utjecaje. Promjene obrazovnog sustava uvijek se sagledavaju s obzirom na početno stanje uvjetovano povijesnim i društvenim naslijeđem. Razumijevanje načina promjene nacionalnog obrazovnog sustava i kurikulumu, pretpostavlja poznavanje njihove trenutne strukture budući da isti program reforme u različitim zemljama ima različite implikacije.⁶

Da bi odredili glavne elemente usporedbe, potrebno je izabrati ključne pojmove. Pišući o obiteljima u antici, Morgan⁷ navodi da je obrazovanje moguće sagledavati kroz korištenje pojmova obrazovanje, djeca i socijalizacija. Terminološki djeca su ona koja ili nisu prošla jednu od važnih dobnih granica ili imaju određenu dob, ali se još uvijek obrazuju. Pod »obrazovanjem« podrazumijeva se čitav niz praktičnih, socijalnih i kulturnih vještina za koje se podučava, za razliku od onih koje se stječu samostalno.⁸ Socijalizacija je vrsta obrazovanja koja za cilj ima osposobiti mlade za funkcioniranje u društvu.⁹ Treba naznačiti da usmjerenost i potreba enkulturacije i socijalizacije u antici nadilazi značenje današnjeg pojma obrazovanja ili edukacije kao praktične discipline ili vještine (*tékhnē*) poučavanja i obuke za poučavanje,¹⁰ pojmovi *paideiā* i *paidagōgē* u biti sadrže teorijsku antropološku pretpostavku nužnosti vođenja čovjeka i teorijsku postavku njezine važnosti za zajednicu, a pojam *paidagōgós* označava svestrano vođenje djeteta i stalnu brigu u zaštiti od svih opasnosti.¹¹

⁴ Denis LAWTON, Peter GORDON, *A History of Western Educational Ideas*, London, Woburn Press, 2002, 10.

⁵ Carl Anders SÄFSTRÖM, Liveable life, educational theory and the imperative of constant change, *European Educational Research Journal*, 17 (2018) 5, 621-630.

⁶ David SCOTT i dr., *Policy transfer and educational change*, London, Sage, 2016, 1-13.

⁷ Teresa MORGAN, Ethos. The socialization of children in education and beyond, u: Beryl RAWSON, (ur.), *A companion to families in the Greek and Roman worlds*, Blackwell Companions to the Ancient World, Oxford, Wiley-Blackwell, 2011, 504-520.

⁸ Isto, 505.

⁹ Isto, 505.

¹⁰ Isto.

¹¹ Ada COHEN, Jeremy B. RUTTER, *Constructions of childhood in ancient Greece and Italy*, Princeton, American School of Classical Studies at Athens, 2007, 85-130.

1. Ustroj zajednice antičkog polisa i obrazovnog sustava

1.1. Ustroj Sparte

»Nije bilo dopušteno upisati ime pokojnika na njegovu grobu, osim ako je bila riječ o muškarcu poginulom u ratu ili ženi koja je umrla obavljajući svoju svetu dužnost (rađajući, nap. a.).«¹² Plutarhov zapis spartanskog običaja u *Usporednim životopisima* (Likurg) zrcali sustav vrijednosti u kojem se vrlina muškaraca i žena procjenjivala prema potrebama Sparte, muškaraca da brane *pólis* (i osvajaju druga područja) i žena da rađaju dječake koji će postati vojnici. Istovremeno se iščitava i njihov odnos prema svijetu koji je neprijateljski ne samo izvan granica Sparte i Lakonije nego i unutar njihova unutrašnjeg svijeta koja samo čeka njihovu slabost ne bi li spartijatima oduzeo njihov dom i privilegirani način života.

Naime, u Sparti su postojale tri klase: privilegirani spartijati (sg. *spártiā'tai*)¹³ ili oni slični (sg. *hoi homoioi*), koji su bili vojnici, zemljoposjednici i upravljači – muškarci istovjetnog političkog položaja, zatim slobodni građani koji nisu bili državljani (sg. *perioikoi*) i heloti (sg. *heilōtēs*) ili zarobljeni, čiji je položaj bio sličan robovskom.¹⁴ Helote su jednom godišnje tukli, organizirali ratove protiv njih, a služili su i za vježbu mladima koji su trebali ubiti bar jednoga u razdoblju vojničke obuke. U razdoblju između 8. i 6. st. pr. Kr. život Spartanaca i Sparte je bio vojnički ustrojen, a Sparta je u to doba bila jedina grčka zajednica koja je imala profesionalnu vojsku. Unatoč tome, Spartanci su u tom razdoblju baštiniili homersku herojsku tradiciju, bili posvećeni jahanju, sportu i atletici pa su između 720. i 576. god. pr. Kr. od 81 poznatog olimpijskog pobjednika njih 46 bili Spartanci, a u najvažnijem natjecanju stadionskog trčanja od 36 poznatih pobjednika 21 je bio iz Sparte,¹⁵ tako da je »tijekom većine ovog razdoblja superiornost Sparte bila neupitna«. Herodotov tekst potvrđuje da su ostali Grci priznavali Sparti političko i vojno prvenstvo:

»Spartanci su davali admirala koji je bio glavni zapovjednik, a Euribiad (Eurybiades), Euriklidov sin (Euryclides), kaže da su saveznici rekli ne bude li im Lakonjanin vođa, radije će napustiti flotu koja se okupljala nego da je vode Atejnani (Hdt. 8).«¹⁷

¹² PLUTARCH, *Lycurgus*, (Plut. Lyc. 27.2) <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Plut.+Lyc.+27.2&fromdoc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0047> (10.02.2021).

¹³ Spartijati su bili podijeljeni u tri file, a u početku su razdijelili zemlju na 9000 posjeda (sg. *kleroi*).

¹⁴ Heloti su Grci koje je osvajanje Spartanaca zateklo u njihovim domovima u Lakoniji. Od oslobođenih helota je kasnije nastala nova klasa (sg. *neodamodeis*), a od onih spartijata koji nisu mogli plaćati zajedničko blagovanje (sg. *syssitia*) nastala je klasa inferiornih (sg. *hypomeiones*).

¹⁵ Marrou, *A History of Education in Antiquity...*, 38.

¹⁶ Edward Norman GARDINER, 2019, *Greek Athletic Sports And Festivals*, <https://www.gutenberg.org/files/59952/59952-h/59952-h.htm> (10.02.2021).

¹⁷ HERODOTUS, *The Histories* (Hdt 8) <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:abo:tlg,0016,001:8> (10.2.2021).

Unutar svoje zajednice Spartanci su razvili kompleksan sustav upravljanja koji je sadržavao elemente monarhije, oligarhije i demokracije. Izvršna vlast je bila u rukama dviju kraljevskih obitelji (sg. *basileis*) podjednakog autoriteta, radi izbjegavanja moguće anarhije: »Jedan kralj je bio glavni zapovjednik vojske, dok je drugi nadzirao domaće poslove i preuzimao ulogu vođe ako bi drugi kralj bio ubijen.«¹⁸ Drugi izvršni dio vlasti sačinjavala je skupina od pet nadglednika, efora (sg. *éphoroi*, pl.), koji su imali jednogodišnji mandat, a birani su aklamacijom među muškarcima starijima od 30 godina. Efori su nadzirali kraljeve (dvojica su uvijek pratila kralja koji je bio u pohodu), služili su kao suci i predsjedali skupštinom i vijećem staraca (sg. *gerousía*).

Skupština, koja se sastajala jednom mjesečno (za vrijeme punog mjeseca), uključivala je sve odrasle muškarce spartijate, tu su se bez rasprave donosile odluke o prihvaćanju prijedloga vijeća staraca. Vijeće staraca činilo je 28 muškaraca starijih od 60 godina, doživotno izabranih na tu funkciju aklamacijom koja se mjerila glasnoćom uzvika odobravanja kandidatima. Unatoč deklarativnoj demokratičnosti, izbor u *gerousía*, što je bila najveća moguća čast, u stvarnosti je bio rezerviran za pripadnike vodećih spartanskih obitelji. Njihova nadležnost je obuhvaćala kontrolu skupštine i najteže sudske postupke koji su mogli završiti oduzimanjem građanskih prava, izgonom ili smrtnom kaznom. Ovaj sustav je postojao barem u razdoblju između 480. i 366. g. pr. Kr. U sustavu raspodjele moći, u konačnici, moć je pretežno bila u rukama *gerousía*, u jednom povijesnom trenutku i efora koji su postali moćniji od kraljeva, zapravo moć je uvijek bila u rukama male skupine muškaraca.

Važnost obrazovanja u Sparti se prepoznaje po tome da je ono bilo pod apsolutnom izravnom kontrolom skupštine¹⁹ koja je, prema Likurgovoj baštini, nalagala »svakom ocu autoritet nad djecom drugih očeva kao i nad svojom«. ²⁰ Odgoj mladih je bio zadatak cijele zajednice kojem se pristupalo s takvom pažnjom da je »Pitanje obrazovanja smatrano najvećim i najplemenitijim zadatkom zakonodavaca, koji je počinjao od samog izvora, pažljivom kontrolom sklapanja brakova i rađanjem.«²¹ Kontrola je, navode neki izvori, uključivala selektivni infanticid novorođenčadi za koju su procjenjivali da neće biti od koristi Sparti:

»Potomstvo nije uzgajano po volji oca, već bi bilo uzeto i odneseno na mjesto zvano Lesche, gdje bi starješine plemena službeno pregledale dojenče. Ako je bilo dobro građeno i čvrsto, naložili su ocu da ga uzme i dodijeli mu jednu od

¹⁸ Sarah POMEROY i dr., *A Brief History of Ancient Greece*, Oxford, Oxford University Press, 2014, 114.

¹⁹ *Isto*, 115.

²⁰ XENOPHON, *Constitution of the Lacedaimonians* (Xen. Const. Lac. 6.1) <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0210%3Atext%3DConst.+Lac.%3Achapter%3D6%3Asection%3D1> (10.02.2021).

²¹ PLUTARCH, *Lycurgus* (Plut. Lyc. 14). <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0047%3Achapter%3D14> (10.02.2021).

devet tisuća parcela zemlje; ali ako je bilo rođeno bolesno i deformirano, poslali su je u takozvane Apothetae, mjesto nalik na provaliju u podnožju planine Taÿgetus, u uvjerenju da život onoga što priroda na samom početku nije dobro opremila za zdravlje i snagu nije od koristi ni sebi ni državi (Plut. Lyc. 16.1-2).²²

Žensku novorođenčad su iskušavale žene kupanjem u vinu koje je trebalo otkriti njihove slabosti. Opisi eugeničke prakse temelje se na Plutarhovim *Usporednim životopisima* (Likurg), čija je vjerodostojnost upitna kao i povijesna zbiljnost samog Likurga.²³ Neovisno o oskudnosti i pouzdanosti povijesnih podataka, jer ovo je jedini zapis o tome (Platonove i Aristotelove reference na infanticid su vjerojatnije tek utopijske konstrukcije),²⁴ pretpostavljena eugenička praksa ukazuje na čvrstu nakanu kontrole broja i kvalitete populacije. U Sparti je kontrola djece unutar odgojnog sustava zbog svoje važnosti bila institucionalno oblikovana i apsolutno podvrgnuta političkoj vlasti.

1.2. Obrazovanje u Sparti

Oskudnost detaljnih podataka obrazovnog sustav Sparte ipak dopušta tumačenje njegove funkcije, idealno-tipska podjela bi rekla da je tu riječ: 1) o općem inicijacijskom postupku koji postoji od početaka kulture do danas, enkulturaciji i 2) specifičnoj društvenoj potrebi »proizvodnje« vojnika i preobrazbi mladih (ovdje muškaraca) u građane.²⁵ Inicijacija, izuzimajući njezin tajni ritual koji je do danas rudimentarno opstao u vjerskom i svjetovnom obliku, označava prelazak na višu razinu zrelosti, donekle već sadržava usmjerenost prema zadovoljenju društvenih potreba. U Sparti je to posebno bilo izraženo jer je vojnička obuka i stjecanje građanstva bilo nasilno usmjereno prema stvaranju uniformnih članova društva, *hoi homoioi*: »U Sparti je 'sličnost' – između građana – bio ideal. Mladima nije bilo dopušteno ići njihovim vlastitim putem, nisu mogli odrastati drugačiji.«²⁶

Znajući različitost ljudskih naravi i tadašnje okolnosti, Spartanci su morali pretpostaviti potrebu značajnog pedagoškog napora u discipliniranju (sg. *to eukosmon*) prirodne različitosti mladih. Tadašnje okolnosti su zaista zahtijevale velik napor u izoliranju spartijatske djece od helotske jer se broj spartijata toliko smanjivao da je u jednom trenutku na jednog spartijata dolazilo 100 dru-

²² Isto, Plut. Lyc. 16.1.

²³ Anton POWELL, Spartan Education, u: Martin BLOOMER (ur.), *A Companion to Ancient Education*, Malden, John Wiley & Sons, 2015, 90-111.

²⁴ Marc HUYS, The Spartan Practice of Selective Infanticide and its Parallels in Ancient Utopian Tradition, *Ancient Society*, 27 (1996) 47-74.

²⁵ Jean DUCAT, *Spartan Education. Youth and Society in the Classical Period*, Swansea, The Classical Press of Wales, 2006, 139.

²⁶ Powell, *Spartan Education...*, 97.

gih stanovnika.²⁷ Želeći potaknuti izolaciju djeci su namjerno pokazivali helote u nedostojnim situacijama usadujući im prijezir.²⁸ U Sparti se politička vlast brinula za obavezno uniformno javno obrazovanje kojem se pridavala najveća pažnja,²⁹ ali ne samo u obuci budućih teško naoružanih pješaka – hoplita (sg. *hoplītēs*) – nego je uključivala pažljiv odabir obrazovnih stupnjeva postavljenih u trajni, strogi institucionalni okvir *agōgē*. Prolazak kroz sustav *agōgē* bio je pretpostavka ostvarivanja građanskih prava, započinjući nakon sedme godine do kojeg je dječaka odgajala majka, a završavajući oko dvadesete godine.

Nakon toga, mladi muškarci su nastavljali živjeti u zajedničkim barakama, mogli su se ženiti, ali su morali čekati do tridesete godine na zajednički obiteljski život. Cijelo vrijeme dječaci su bili pod strogom kontrolom državnog povjerenika (sg. *paidonómos*) u procesu koji je bio podijeljen prema uzrastu polaznika u tri stupnja: *paides* (od sedme do jedanaeste godine), *paidískoi* (od osme do dvanaeste godine), *éphēbos* ili *eirēn* (od šesnaeste do dvadesete godine), a nakon toga je postojao i stupanj *hēbōntes* (od dvadesete do dvadeset i devete godine). Unutar ovih stupnjeva spominju se i daljnje podjele svakog od stupnjeva, prvog i drugog na četiri, a trećeg na pet podstupnjeva.³⁰ Upravitelj ili nadglednik, *paidonómos*, bio je biran iz najviše klase, što jasno govori o važnosti obrazovanja: »Likurg je (...) dužnost kontrole dječaka dao članu klase čiji pripadnici vladaju...«³¹ i bio je zadužen ne samo za nadgledanje dječaka nego za cijelo obrazovanje, za sustav i za pojedince.³²

Dječaci su bili podvrgnuti oskudici, dobivali su hrane toliko da nikada ne budu siti, ogrtali su se jednostavnim crvenim ogrtačem (sg. *phoinikis*) koji su mogli dobiti jednom godišnje da slijedi njihov rast, a krevete su ručno radili od trske. *Paidonómos* je imao pomagače, to su mogli biti bilo koji stariji spartijati, ali i nadareni dječaci (sg. *eirenes*) koji su imali zapažene izvanredne sposobnosti i koji su zato bili predviđeni za daljnju obuku kako bi se pripremili za buduće vodeće uloge u Sparti. Oni su postajali članovi 'tajne policije', *krypteia*, koji su ubijali najbolje od helota. Prije toga, u zamišljenim bitkama oni su predvodili mlade, koji su ih služili u vrijeme objeda.³³ Izabrani mladići, *magistrophoroi*, bičevima su kažnjavali mlade za prijestupe nepoštivanja starijih, neposlušnost ili neizvršavanje naredbi.

²⁷ XENOPHON, *Hellenica* (Xen. Hell. 3.3.5) <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Xen.%20Hell.%203.3.5&lang=original> (10.02.2021).

²⁸ Powell, *Spartan Education...*, 97.

²⁹ ARISTOTLE, *Politics* (Aristot. Pol. 1337a) <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0058%3Abook%3D8%3Asection%3D1337a> (10.02.2021).

³⁰ Marrou, *A History of Education in Antiquity...*, 42-43.

³¹ XENOPHON, *Constitution of the Lacedaimonians* (Xen. Const. Lac. 2.2) <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0210%3Atext%3DConst.+Lac.%3Achapter%3D2%3Asection%3D2> (10.02.2021).

³² Ducat, *Spartan Education...*, 160.

³³ Pluratch, *Lycurgus* (Plut. Lyc. 17.2).

Nužnost opstanka zajednice poticala je uključivanje talentiranih dječaka čiji roditelji nisu bili spartijati ili njihova politička prava nisu bila posve jasna – neki od tih dječaka također su prolazili kroz proces *agōge*, koji je, izgleda, za njih bio privilegija. Dječaci čiji su roditelji bili siromašni ili su radi siromaštva izgubili građanska prava nazivani su polubračom (sg. *mothakes*), a oni stranog porijekla koji su stjecali svoje obrazovanje unutar spartanskog obrazovnog sustava nazivani su udomljenom djecom (sg. *trophimoi*).³⁴ Ovime se donekle pokušavalo povećati broj lojalnih građana, čija je brojnost s vremenom značajno opadala, kao i sposobne buduće elite. Zanimljivost obrazovanja u Sparti, koje se često idealizira, jest mogućnost obrazovanja žena, djevojčice su pohađale tjelovježbu i natjecale se kao i muškarci. Ipak, čini se da tjelovježba žena nije značila vojnu obuku nego pripremu za majčinstvo.³⁵ Dječaci su, iako za to nema pisanih tragova, sasvim jasno morali učiti pisati i čitati jer je to bilo potrebno u ratu – i jer postoje izvještaji o spartanskoj ratnoj poruci,³⁶ pa čak i nekoj vrsti retorike. Stereotipno shvaćanje spartanskog obrazovanja koje pretpostavlja vojničku obuku povezanu s građanskim pravima i očuvanjem društvene hijerarhije, potpuno praktično usmjereno, barem u jednom povijesnom razdoblju, čini se najmanje pogrešno. Spartansko obrazovanje u očuvanju društvenog poretka nije bilo svemogućće, zrcalilo je vrijednosti elite i imalo isključivi pravac u očuvanju postojećeg stanja, bez utjecaja na smanjenje broja siromašnih i obespravljenih pa je takva zajednica nužno »bila puna neprijatelja«. ³⁷ Atena, druga važna antička grčka zajednica, u političkom i obrazovnom smislu imala je drugačiji put.

1.3. Ustroj Atene

»Što je to što vama koji služite u porotama daje takvu moć i autoritet u svim državnim poslovima? (...) Pronašli biste da to nije snaga građana pod oružjem ili da su vaše fizičke moći najbolje i najjače, niti da ste u najranijim godinama muškosti; to nije zbog uzroka te vrste, već jednostavno zbog snage zakona. A u čemu je snaga zakona? (...) U sebi, ako ih barem podržavate i učinite svemoćnima da pomognu onome tko ih treba. Dakle, zakoni su jaki kroz vas, a vi kroz zakone.«³⁸

Dio Demostenovog govora ukazuje na politički sustav u Ateni. Možda je najveći uspjeh Atene bio upravo u uspostavi društvenog sustava koji je dugotrajno bio uspješan u smanjivanju društvenih razlika i sprječavanju prijetećih unutrašnjih sukoba. Atena je, oprečno Sparti koja je svoje siromašne držala neprijateljima, čak i suradnicima tirana nudila aboliciju ako nisu sudjelovali

³⁴ Ducat, *Spartan Education...*, 151.

³⁵ Anton POWELL, *Athens and Sparta. Constructing Greek Political and Social History from 478 BC*, London, Routledge, 2001, 249.

³⁶ Xen. Hell. 1.1.23.

³⁷ Aristot. Pol. 3.1281b.

³⁸ DEMOSTHENES, *Against Midias*, (Dem. 21 225) <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0074%3ASpeech%3D21%3Asection%3D223> (10.02.2021).

u zločinima pa je atenski ustav bio poznat po blagosti³⁹ u nakani smanjenja unutrašnjih napetosti. Atenski društveni sustav zvao se *dēmokratía* (Grčka se i danas zove prema tom nazivu *Ellinikí Dīmokratía*) vjerojatno sa značenjem kolektivnog tijela sastavljenog od skupina i pojedinaca različitog društvenog položaja, ne i mnoštva ili većine koje se označavala pojmom *hoi polloi*. Etimologija je vjerojatno u riječima *dēmos*, obični ljudi ili područje i *kratos*, pravo ili snaga,⁴⁰ a kasnija tumačenja snagu *dēmokratía* izvode iz zakonā koje svi članovi zajednice brane jer zakoni brane njih (Demosten). Može se reći da je značenje pojma »*dēmokratía* u kontekstu Atene uključivalo kompromis interesa između različitih klasa«. ⁴¹ Solon je vjerojatno prvi atenski političar koji je pretpostavio vladanje polisom nekom kolektivnom tijelu građana-državljana, štoviše, on je uveo pojam građanstva u smislu prava i obveza,⁴² a također je regulirao brojna područja političkog, ekonomskog i vojnog života.

Atenski demokratski sustav prošao je različite prethodne faze, u logičkom i kronološkom smislu, kraljevstvo, tiraniju, oligarhiju i plutokraciju, prije negoli je uspostavljen vrijednosni sustav kolektivnog upravljanja građana koji se uzima za ideal političke zajednice (ili sustava upravljanja) velikog dijela suvremenog svijeta. Opće ili široko pravo glasa, na koje se danas obično referira, pojednostavljenje je koje zahvaća samo malen dio atenskog sustava vrijednosti zajedničkog življenja. Još jedan danas često spominjan pojam velike važnosti je srednja klasa, a tako je mislio i Aristotel jer je smatrao da je srednja klasa stabilniji oblik vladavine i da bi trebalo uspostaviti srednju ustavnu vrstu (sg. *mésē politeía*) u kojoj vlast pripada srednjoj klasi (sg. *hoi mésoi*): »Stoga je također jasno da je politička zajednica vođena srednjom klasom najbolja.«⁴³ Također, tvrdio je da najbolji zakonodavci dolaze iz srednje klase.⁴⁴

Struktura vlasti u Ateni bila je izgrađena na tri stupa: velikoj skupštini, maloj skupštini i sudu. Atenska demokracija u svom početku bila je izravna jer su svi punoljetni muškarci s pravom građanstva mogli govoriti na skupštini i glasati, donoseći odluku većinom glasova u skupštini (sg. *ekklēsia*) kojoj je predsjedalo devet izabраниh predsjednika (sg. *próedroi*). Skupština se bavila svim ratnim i mirnodopskim poslovima, posebno njegujući vrijednost slobodnog govora (sg. *parrhēsia*). U skupštini su svi mogli govoriti, ali mlađi tek nakon što su se skupštini obratili stariji od 50 godina.⁴⁵ Uz opću skupštinu djelovalo je

³⁹ ARISTOTLE, *Athenian Constitution* (Aristot. Const. Ath. 22.4) <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0046%3Achapter%3D22%3Asection%3D4> (10.02.2021).

⁴⁰ U antičkoj Ateni prve prostorno-društvene organizacije su bile rodovsko-plemenske organizacije *file*, što je izgleda lako i često vodilo tiraniji. Zbog toga su političke reforme 508. g. pr. Kr. ukinule takav sustav i zamijenile ga onom *dema* koje su bile način političke potpodjele i teritorijalne organizacije građana u Ateni i Atici, bez oslanjanja na njihove rodbinske veze.

⁴¹ Powell, *Athens and Sparta...*, 273.

⁴² Pomeroy i dr., *A Brief History of Ancient Greece...*, 127.

⁴³ Aristot. Pol. 1295b34.

⁴⁴ Aristot. Pol. 4.1296a.

⁴⁵ Powell, *Athens and Sparta...*, 293.

i jedno manje operativnije tijelo (sg. *boulē*) koje je savjetovalo vojne zapovjednike (sg. *stratēgoi*), određivalo važnost skupštinskih poslova i moglo donositi odluke umjesto nje u žurnim situacijama. Članovi su predstavljali 139 okruga Atike, njih pet stotina birano je ždrijebom, i to najviše dva puta za života, ali ne uzastopno. Još manje izvršno tijelo imalo je 50 članova (pristani) i predsjednika koji se birao ždrijebom svaki dan.

Treća institucija je bio sud (sg. *dikastēria*) za koji se svake godine prijavljivalo šest tisuća dobrovoljaca (muških građana starijih od 30 godina) koji su ždrijebom izabirani u skupine od pet stotina sudaca (200 za privatne sporove). Iz suđenja Sokratu, na kojem je bio 501 sudac, može se vidjeti složenost sudskih pravila jer su tužbe koje nisu bile poduprte s najmanje 20 posto glasova sudaca tužitelju značile globu. Sparta je također imala sustav međusobne kontrole tijela vlasti, no atenski je sustav izgradio kompleksan mehanizam međusobne provjere i ravnoteže nositelja vlasti radi sprječavanja njezine uzurpacije: nositelji su birani slučajnim izborom uz strogo ograničenje trajanja mandata. U tom smislu, iako se suvremena demokratska društva ugledaju u antičke izvore u strukturnom smislu (tro)diobe institucija, ona nisu postigla takvu vrstu raspodjele moći, međusobne kontrole i širokog sudjelovanja građana u njoj.

1.4. Obrazovanje u Ateni

Paideía je neotuđivo dobro svih ljudi.⁴⁶ Atenjani su sredinom 5. st. pr. Kr. krenuli putem civiliziranog načina života zbog čega se njihova zajednica preoblikovala iz kulturno nerazvijene sredine u predvodnika kulture,⁴⁷ napuštajući pretežito vojničko obrazovanje uz prihvaćanje pisane učenosti. Pojam *paideía* obilježava ovaj obrat, čineći atensko obrazovanje uzorom drugim grčkim zajednicama i nama danas. Međutim, njegovo značenje je kompleksno i vezano uz grčki kontekst i vrijeme, nije lako prevodivo i nadilazi mogućnosti puke definicije, a često se svodi na neki od suvremenih pojmova civilizacije, kulture, književnosti ili obrazovanja, koji ne »pokrivaju grčko značenje pojma *paideía*«. ⁴⁸ Polovicom 5. st. pr. Kr. u Ateni se napušta čvrsti vojnički i građanski život, kakav je bio u Sparti i ostatku helenskog svijeta, uvodi se pretežito civilno obrazovanje poznato kao *arkhaía paideía*, u kojem se vojna obuka (sg. *éphēbos*) svodi na dvogodišnje služenje vojnog roka između 18. i 20. godine starosti. Nadalje, obrazovanje se razvijalo prema preobrazbi vojne obuke u tjelovježbu i sportske vježbe i natjecanja, a prvi učitelji tjelovježbe ili atletike (sg. *paidotribēs*) poučavali su

⁴⁶ U izvorniku stoji: »Anapháireton ktē~m' estí paideía brotoís« (Mon 2 M/2 J). Menandros, *Gnōmai Monóstikhoi*, 2, *A Digital Corpus for Graeco-Arabic Studies*, <https://www.graeco-arabic-studies.org/compare-texts/work/sententiae-menandri-versio-a-1/left/4/section/1/active/4%2C5.html> (10.02.2021).

⁴⁷ Marrou, *A History of Education in Antiquity...*, 63.

⁴⁸ Werner JEAGER, *Paideia. The Ideals of Greek Culture. In Search of the Divine Center*, sv. II, Oxford, Basil Blackwell, 1947, neoznačena stranica predgovora.

hrvanju, trčanju, bacanju koplja i diska. Nakon toga su uvedene i druga područja pouke tako da se tradicionalno obrazovanje dječaka u klasičnom razdoblju u Ateni sastojalo od tjelovježbe (sg. *gymnastikḗ*), glazbe (sg. *mousikḗ*) u kojoj se poučavalo sviranje na glazbenim instrumentima i pjevanje poema te pismenosti (sg. *grámmata*), gdje se uz čitanje, pisanje i recitiranje vjerojatno poučavalo i računanje.⁴⁹ Pouka u ovim disciplinama je bila slična današnjoj predmetnoj nastavi jer su učenici prelazili iz jedne prostorije u drugu, od jednog nastavnika k drugome, provodeći u pouci nekoliko sati dnevno.⁵⁰ U Ateni je obrazovanje, slično kao i u Sparti, bilo pod kontrolom političke vlasti koja je zakonima kontrolirala pouku, iako nije izravno upravljala obrazovanjem:

»Prvo razmotrite slučaj učitelja (...) ipak je očito da im zakonodavac ne vjeruje; jer on izričito propisuje, prvo, u koje doba dana slobodno rođeni dječak treba ići u školsku sobu; zatim, koliko drugih dječaka može ići tamo s njim i kada treba ići kući (...) ovi zakoni će vam biti pročitani da bi dokazali da je zakonodavac vjerovao da će dječak koji je dobro odgojen biti koristan građanin kad postane muškarac.«⁵¹

Citat potvrđuje da je nakana pouke u oblikovanju građana koji će koristiti na dobro svojoj zajednici, u poticanju vrlina potrebnih pojedincu i Ateni. No, za razliku od Sparte, u Ateni pouka dječaka formalno nije bila obavezna, ali stvarno jest za one očeve koji su htjeli svojim sinovima osigurati bolji društveni položaj: »Nismo li mi, koji smo dodijeljeni ovim poslovima, odredili dobre upute kad smo rekli vašem ocu da vas školuje u glazbi i gimnastici?«⁵² Proširenje kurikuluma izvan uobičajene tjelovježbe (i glazbe) bilo je skupo pa su ga isprva mogli platiti samo bogati građani, a učitelji su u početkom liberalizacije obrazovanja mogli zaraditi pravo bogatstvo. Protagora je tako »privatnom poukom (...) stekao veličanstvene iznose novca«,⁵³ prvi određivši eksplicitan iznos od 100 mina,⁵⁴ a nakon njega je isto napravio Gorgija⁵⁵ za plaćanje pouke u gramatici, isticanja važnosti pogodnog trenutka u govorništvu (sg. *kairós*), pokretanju natjecanja u raspravi i trgovačkim vještinama.⁵⁶

⁴⁹ David PRITCHARD, Athens, u: Bloomer (ur.), *A Companion...*, 112-122.

⁵⁰ *Isto*, 113.

⁵¹ AESCHINES, *Against Timarchus* (Aeschin. 1 9) <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0002%3Aspeech%3D1%3Asection%3D9> (10.02.2021).

⁵² PLATO, *Crito* (Plat. Crito 50d) <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0170%3Atext%3DCrito%3Asection%3D50d> (10.2.2021).

⁵³ PLATO, *Greater Hippias*. (Plat, Hipp. Maj. 282bc) <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0180%3Atext%3DHipp.%20Maj.%3Asection%3D282c> (10.02.2021).

⁵⁴ Usp. Marrou, *A History of Education in Antiquity...*, 80, ovo je bio iznos od 2000 drahmi, a nadnica kvalificiranih radnika je bila jedna drahma.

⁵⁵ Hermann DIELS, *Predsokratovci. Fragmenti*, sv. II (DK 82.A.2), Zagreb, Naprijed, 1983. »Zahtijevao je od svakog učenika 100 mina.«

⁵⁶ Diogenes LAERTIUS, *Lives of Eminent Philosophers* (D. L. IX.8), Perseus Digital Library, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0258%3Abook%3D9%3Achapter%3D8> (10.02.2021).

Za razliku od Sparte, gdje su samo stranci s velikim privilegijama, mogli školovati svoje dječake u spartanskom obrazovnom sustavu, u Ateni su postojale odvojene škole za one bez punih građanskih prava. Tako je Gorgijin, pa onda Sokratov učenik Antisten poučavao u Kinosargu (sg. *Kynósarges*) zato jer nije imao sva građanska prava, a tu su školu mogla pohađati djeca čiji roditelji nisu imali puna građanska prava (sg. *nóthoi*, plur.). Nije posve jasno što se ondje poučavalo jer su kinici potekli iz ove škole držali matematiku, umjetnost i prirodne znanosti nevažnima ako nisu bile praktično korisne. S vremenom je cijena obrazovanja postala dostupna gotovo svima jer je Isokrat naplaćivao 1000 drahmi, dok je bilo i onih koji su zaračunavali svega 300 do 400 drahmi.⁵⁷ Pismenost se proširila jer je bila »korisna za posao i upravljanje kućanstvom, za učenje i za građanski život«,⁵⁸ iako nije bila formalna pretpostavka za bavljenje javnim poslovima. Čini se da je pouka u pisanju, čitanju i računanju bila dostupna čak i siromašnima jer su učitelji kasnije naplaćivali pouku po danu u visini radničke nadnice.⁵⁹ Atenjani su slali svoje sinove na pouku usmjeravajući djelovanje njihove *psykhé* u skladu s *lógosom*, potičući njihov moralni i racionalni život u skladu s vrlinom (sg. *areté*). Budući da je čovjek društveno biće, bilo je očekivano da će i društvo biti takvo.

Natjecateljski element je bio osnovna vršnjačka aktivnost i ključna karakteristika atenskog dječastva i kasnijeg odraslog života, koja je osiguravala mogućnost pokazivanja individualnog talenta radi dobivanja pažnje i priznanja.⁶⁰

2. Jukstapozicija obrazovnih sustava Atene i Sparte s obrazovnim politikama Europske unije

Usporedba ključnih obrazovno-političkih obilježja Sparte i Atene s obrazovnim politikama Europske unije provedena je na razini jukstapozicije. Navedena analiza napravljena je da bi se provjerila hipoteza o postojanju zajedničkih prioritarnih odgojno-obrazovnih tema u društvima koja imaju zajedničku genealogiju, ali se razlikuju po stupnju povijesnog i tehnološkog razvoja. Atena i Sparta prikazane su kroz dostupne podatke o različitim fenomenima odgoja i obrazovanja. Prema metodologiji komparativnog pristupa naizmjenično se promatraju dva ili više predmeta u pokušaju uočavanja njihove podudarnosti i razlike prema trećem svojstvu (lat. *tertium comparationis*)⁶¹ i tu je prepoznato pet zajedničkih tema o kojima se progovara i u Ateni i u Sparti. Usporedba

⁵⁷ Marrou, *A History of Education in Antiquity...*, 80.

⁵⁸ Aristot. Pol. 8.1338a16.

⁵⁹ Pritchard, *Athens...*, 121.

⁶⁰ Mark GOLDEN, *Children and Childhood in Classical Athens*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 2015, 55.

⁶¹ Sofija VRCELJ, *U potrazi za identitetom – iz perspektive komparativne pedagogije*, Rijeka, Hrvatsko futurološko društvo, 2005, 2.

antičkih polisa i suvremenih europskih obrazovnih politika provedena je s obzirom na sljedeće elemente: (1) svrhu obrazovanja; (2) dostupnost obrazovanja; (3) strukturiranost kurikuluma i vrijednosni pokazatelji; (4) prepoznavanje talenta; te (5) praćenja kvalitete obrazovanja.

(1) Svrha obrazovanja: obrazovanje u Sparti je bilo usmjereno na opstanak zajednice i očuvanje društvenog poretka, a pri čemu nije utjecalo na smanjenje broja siromašnih i obespravljenih. Atensko društvo imalo je za cilj smanjivanje društvenih razlika i unutrašnjih sukoba, uz prepoznavanje građanstva u smislu prava i obveza. Europska unija i sve njezine članice imaju zajednički interes za ulaganje u obrazovanje. Obrazovanje je pokretač zapošljavanja, gospodarskog rasta pa podupire gospodarski i socijalni napredak između država članica te unutar pojedinih država.⁶² Nadalje, u obrazovnim politikama Europske unije prepoznatljiva je usmjerenost prema europskoj perspektivi i građanskom odgoju. Europska perspektiva u obrazovanju pruža učenicima uvid u značenje Europe i Europske unije za njihov svakodnevni život, pri čemu je europska perspektiva komplementarna nacionalnoj i regionalnoj perspektivi.⁶³ Opći cilj građanskog odgoja je pomoć mladima da postanu aktivni, odgovorni građani koji slobodno kritički promišljaju. Ove pretpostavke su navedene u Strateškom okviru za europsku suradnju u području obrazovanja i osposobljavanja 2020. godine⁶⁴ koji omogućuje razmjenu najbolje prakse država članica te u Pariškoj deklaraciji iz 2015. godine⁶⁵ usmjerenoj na promicanje građanstva i zajedničkih vrijednosti slobode, snošljivosti i nediskriminacije putem obrazovanja.

(2) Dostupnost obrazovanja: u Sparti je obrazovanje bilo obvezno za jedne, a zabranjeno za druge, dok je u Ateni obrazovanje većinom bilo dostupno onima koji su raspolagali imovinom koja im je to omogućavala. Dostupnost obrazovanja u Europskoj uniji strateški je utemeljena u Općoj deklaraciji o ljudskim pravima⁶⁶ i Povelji o temeljnim pravima Europske unije koje uključuju i pravo na obrazovanje.⁶⁷ U oba dokumenta se navodi da je osnovno obrazovanje obve-

⁶² COMM, *Strengthening European Identity through Education and Culture*, (17.11.2017); <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2017%3A673%3AFIN> (10.02.2021).

⁶³ COMM, *Achieving the European Education Area by 2025 – Communication*. Brussels: European Commission, (30.09.2020); https://ec.europa.eu/education/sites/default/files/document-library-docs/eea-communication-sept2020_en.pdf (10.02.2021).

⁶⁴ EUROPSKO VIJEĆE, *Europska suradnja u području obrazovnih politika (ET 2020)* (12.05.2009); https://ec.europa.eu/education/policies/european-policy-cooperation/et2020-framework_hr (10.02.2021).

⁶⁵ COMM, *Promoting citizenship and the common values of freedom, tolerance and non-discrimination through education: Overview of education policy developments in Europe following the Paris Declaration of 17 March 2015*. (18.03.2016); <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/ebbab0bb-ef2f-11e5-8529-01aa75ed71a1/language-en> (10.02.2021).

⁶⁶ NARODNE NOVINE, *Odluka o objavi opće deklaracije o ljudskim pravima*, Zagreb, Narodne novine, NN 12/2009.

⁶⁷ EUROPEAN CONVENTION, *Charter of Fundamental Rights of the European Union*, (01.12.2009); <https://fra.europa.eu/hr/eu-charter/article/14-pravo-na-obrazovanje> (10.02.2021).

zno, a tehničko, stručno i visoko obrazovanje općedostupno. Obveza i opća dostupnost pojedinih razina obrazovanja polaznice su koje suvremeno globalno društvo i obrazovni sustav stavljaju u drugačiji položaj u usporedbi s antičkim. Uz globalne političke polaznice i obrazovno-političke postavke iskazane u dokumentima Europske unije, u sagledavanju dostupnosti obrazovanja razlikuju se teorijske postavke globalnog neoliberalnog ideala i demokratski javno kontroliranog sustava. U Europskoj uniji prepoznaje se društveno-politička uvjetovanost dostupnosti obrazovanja te usklađivanje demokratske odgovornosti i odgovornosti tržišta. U tržišnoj orijentaciji odgojno-obrazovne usluge ovise o kapacitetu tržišta ili o sposobnosti plaćanja, dok u demokratskom, javno kontroliranom sustavu, država štiti pravo na obrazovanje.⁶⁸ Tržišna orijentacija u obrazovanju prepoznaje gospodarski rast kao primarni cilj školovanja jer ulaganje u obrazovanje jača ljudske potencijale.⁶⁹ Na razini obrazovnih politika Europske unije snažna je usmjerenost na osiguravanje jednakih mogućnosti za sve učenike. Učenici slabijeg uspjeha češće su iz obitelji nižeg obrazovanja ili ekonomskog statusa, a obrazovanje u praksi često ne pruža stvarne šanse za socijalnu mobilnost. U Europskoj uniji se naglašava da kvaliteta u obrazovanju ne znači samo postizanje dobrih rezultata, već i osiguravanje da svi učenici dobiju potporu koja im je potrebna za postizanje dobrih rezultata.⁷⁰

(3) Strukturiranost kurikuluma i njegove ključne vrijednosti: u Sparti je kurikulum bio strogo određen i preciziran, dok u Ateni nije postojao zakonom određen kurikulum nego manji obvezni i veći izborni dio. Obrazovni sustavi zemalja članica EU temelje se na europskom obrazovno-političkom okviru kroz koji se implementiraju zajedničke smjernice. Načini na koje se transnacionalne smjernice koriste u izradi nacionalnih kurikuluma ovisne su o tradicijskoj osnovi nacionalnih kurikuluma.⁷¹ Sparta i Atena su se razlikovale u vrijednostima koje je obrazovni sustav trebao prenositi. Dok su Spartanci usmjereni na 'proizvodnju' vojnika i preobrazbu mladih muškaraca u građane, Atenjani su slali svoje sinove na pouku usmjeravajući djelovanje njihove *psykhé* u skladu s *lógosom*, potičući njihov moralni i racionalni život u skladu s vrlinom (*areté*). Ključne odrednice Europske perspektive su zajedničke vrijednosti koje osiguravaju funkcioniranje kulturno raznolikog društva, poput višejezičnosti, socijalne uključenosti i poduzetnosti. Višejezičnost je jedna od najvećih bogatstava u kulturnoj raznolikosti Europe, zato proces europske integracije zahtijeva stjecanje dobrih jezičnih kompetencija.⁷² Zajedničke vrijednosti se

⁶⁸ Kathleen LYNCH, Neo-liberalism and Marketisation: the implications for higher education, *European Educational Research Journal*, 5 (2006) 1, 1-17.

⁶⁹ Joel SPRING, *Globalization of education: An introduction*, Philadelphia, Routledge, 2014, 14.

⁷⁰ COMM, *Strengthening European Identity through Education and Culture*, (17.11.2017)

⁷¹ Kathryn ANDERSON-LEVITT, Globalization and Curriculum, u: Michael CONNELLY, Ming Fang HE, Joann PHILLION (ur), *The Sage Handbook of Curriculum and Instruction*, California, Sage Publications, 2008, 349-368.

⁷² COMM, *Strengthening European Identity through Education and Culture*, (17.11.2017).

promiču putem različitih vrsta obrazovanja na svim razinama, radi osiguranja socijalne uključenosti i pružanjem prilika i jednakih mogućnosti za uspjeh za svu djecu.⁷³ U neoliberalnom okruženju, koje je prepoznatljivo i u preporukama Europskog vijeća o kompetencijskom okviru cjeloživotnog učenja,⁷⁴ država stvara i osigurava uvjete, zakone i institucije potrebne za tržišnu orijentaciju te putem obrazovnog sustava nastoji stvoriti pojedinca koji je poduzetan i konkurentan.⁷⁵

(4) Prepoznavanje i podržavanje talenta: u Sparti su u obrazovni sustav bili uključivani i talentirani koji nisu bili iz spartijanskih obitelji. Odnos prema talentu u Ateni sagledavao se kroz natjecateljski odnos koji je bio ključna odlika atenskog dječastva i kasnijeg odraslog života, pri čemu je individualni talent zasluživao pažnju i priznanje (heroj). Strateški cilj poticanja kreativnosti i inovativnosti prepoznaje se kao pokretač održivog ekonomskog razvoja Europske unije.⁷⁶ Specifičnije, vezano uz podržavanje talenta, u obrazovno-političkim dokumentima Europske unije navodi se potreba poticanja darovitosti, uz naglasak da pojam darovitosti obuhvaća različite koncepte, ovisno o podrijetlu termina, povijesnom kontekstu, ali i teorijskom pogledu na inteligenciju i talent.⁷⁷ U provedbi obrazovanja darovitih u zemljama Europske unije, naglasak je na prepoznavanju posebnih odgojno-obrazovnih potreba darovite djece i osiguravanju uvjeta za njihovo obrazovanje i razvoj u redovnim školama.⁷⁸

(5) Praćenje kvalitete i napretka obrazovnog sustava: u Sparti je postojao izravan državni nadzor nad učiteljima, učenicima i prostorima za pouku, a u Ateni je država zakonom određivala pravila koja je učitelj, koji je mogao biti svatko, trebao poštovati. Unapređenje kvalitete i učinkovitosti obrazovanja i osposobljavanja jedan je od strateških ciljeva obrazovnih politika Europske unije.⁷⁹ Razvoj jakih sustava osiguranja kvalitete se u cijelom europskom obrazovnom prostoru prepoznaje kao ključna potpora visokokvalitetnom uključivi-

⁷³ EUROPSKO VIJEĆE, *Preporuka Vijeća o promicanju zajedničkih vrijednosti, uključivog obrazovanja i europske dimenzije poučavanja*, (22.05.2018) [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0607\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0607(01)&from=EN) (10.02.2021).

⁷⁴ EUROPEAN COUNCIL, *Council Recommendation of 22 May 2018 on key competences for lifelong learning*. (22.05.2018); [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604\(01\)&rid=7](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01)&rid=7) (10.02.2021).

⁷⁵ Mark OLSEN, *The strange death of the liberal university. Research assessments and the impact of research*, u: Roger KING, Simon MARGINSON, Rajani NAIDOO (ur), *Handbook on Globalization and Higher Education*, 360-383, Cheltenham, UK, Edward Elgar Publishing, 2011.

⁷⁶ EUR-Lex, *Suradnja EU-a u području obrazovanja i osposobljavanja (ET 2020)*, (29.02.2016); <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=LEGISSUM:ef0016> (10.02.2021).

⁷⁷ COMM, *Specific educational measures to promote all forms of giftedness at school in Europe Working document* (25.07.2012); <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/7de9cb30-5138-4a0a-a574-cd55ef94ef36> (10.02.2021).

⁷⁸ Javier TOURÓN, Joan FREEMAN, *Gifted Education in Europe. Implications for policymakers and educators*, u: S. I. PFEIFFER (ur), *APA Handbook on Giftedness and Talent*, Washington, American Psychological Association, 2017, 54-70.

⁷⁹ EUR-Lex, *Suradnja EU-a u području obrazovanja i osposobljavanja (ET 2020)*, (29.02.2016)

vom obrazovanju, ali i osiguranja uspostave jedinstvenog obrazovnog prostora. Navedena inicijativa Europske komisije mladim ljudima omogućava stjecanje najboljeg obrazovanja i osposobljavanje te pronalaska posla u različitim zemljama Europske unije.⁸⁰ U samoj provedbi sustava osiguranja kvalitete naglasak je na prikupljanju i korištenju kvantitativnih i kvalitativnih podataka te njihove analize radi poticanja razvoja obrazovnih sustava.⁸¹

Zaključak

Komparativna metodologija analizira zajedničke obrasce ili razlike u dva ili više sustava koji imaju zajedničko rodoslovlje ili zajednički odgovor na promjenu nekih uvjeta.⁸² Usporedba društvenog ustroja i obrazovnih sustava antičkih polisa provedena je na razini interpretacije. Nadalje, usporedba obrazovnih sustava antičkih polisa s obrazovnim politikama Europske unije provedena je na razini jukstapozicije radi provjeravanja hipoteze o postojanju srodnih prioritetnih odgojno-obrazovnih tema u društvima sa zajedničkim rodoslovljem i različitim stupnjem povijesnog i tehnološkog razvoja. Polazište za navedenu analizu bile su prioritetne odgojno-obrazovne teme prepoznate u antičkim polisima, pri čemu se antičko društvo može smatrati jednim od izvorišta suvremenog zapadnog društva.

Usporedba obrazovnih sustava u antičkim polisima ograničena je vrstom dostupnih dokumenata, ali i načinom na koji se u antičko doba progovaralo o odgojno-obrazovnim temama. Bez obzira na brojna ograničenja, u pristupima odgoju i obrazovanju u antičkim polisima prepoznaju se elementi pogodni za jukstapoziciju. Uz razumijevanje vrijednosnih i tehnoloških odrednica društvenog okruženja, prepoznatljiva je važnost odgoja i obrazovanja u svim društvima te načelna srodnost tema koje su se istakle analizom. Analiza obrazovno političkih dokumenata Europske unije ukazuje na mogućnost prihvaćanja hipoteze o postojanju srodnih prioritetnih odgojno-obrazovnih tema u antičkim polisima i u suvremenom europskom prostoru, a što doprinosi razumijevanju društvene uvjetovanosti promjena i prepoznavanje smjera kretanja obrazovnih sustava tijekom vremena.

⁸⁰ COMM, *Achieving the European Education Area by 2025 – Communication*, (30.09.2020); https://ec.europa.eu/education/sites/default/files/document-library-docs/eea-communication-sept2020_en.pdf (10.02.2021).

⁸¹ Bill MAXWELL, François STARING, *Better learning for Europe's young people: developing coherent quality assurance strategies for school education*, (05.07.2018); <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/1361c84b-80c8-11e8-ac6a-01aa75ed71a1> (10.02.2021).

⁸² Devin GRIFFITHS, *The comparative method and the history of the modern humanities*, *History of Humanities*, 2 (2017) 2, 473-505.

Ivana Batarelo Kokić* – Tonći Kokić**

Educational Policy Premises in the European Union: What can we Learn about Education from Sparta and Athens?

Summary

Understanding the genealogy and the social and political conditions for changes in education systems can be traced back to ancient sources: Sparta and Athens. In this paper, referring to Bereday's model of comparative analysis, comparisons of education systems were conducted at two levels. The comparison of the social structure and education systems of ancient city-states (poleis) was carried out at the level of interpretation, while the comparison of key educational themes recognized in ancient city-states with the European Union educational policy was carried out at the level of juxtaposition. The analysis at the level of juxtaposition was made to test the hypothesis of presence of common priority educational themes in societies that have a common genealogy but differ in the degree of historical and technological development. At the level of interpretation, in the stereotypical portrayal of these two societies, Sparta is seen as a community of brave patriots soldiers, equal men, and women, while Athens is seen as a democratic community of free citizens cultivated with humanistic education. In Sparta, education was strategically important and therefore institutionally regulated in detail, it was compulsory and under the direct and absolute control of political power. Education implied a general initiation process and a specific transformation of youth to support the community's survival and its way of life. The Athenians abandoned exclusively military life and education and directed the education of the youth towards physical exercise, music, literacy, and arithmetic. In Athens, political power did not directly manage education, nor was it formally compulsory. At the level of juxtaposition, ancient educational systems were compared to the modern European educational system. Ancient society can be considered the source of modern Western society. The ancient and modern educational systems are compared concerning the priority educational themes identified in ancient city-states: (1) the purpose of education; (2) availability of education; (3) curriculum structure and value indicators; (4) talent recognition; and (5) monitoring the quality of education. The conclusion of the paper states the limitations of the study and emphasizes the recognizable role of education in all societies and the fundamental similarity of the themes that stood out in the analysis.

Key words: Athens, Comparative Pedagogy, Educational Policy, European Union, Philosophy, Sparta.

(na engl. prev. Ljudevit Hanžek)

* Ivana Batarelo Kokić, PhD, Full Prof., University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Pedagogy; Address: Poljička cesta 35, HR-21000 Split, Croatia; E-mail: batarelo@ffst.hr.

** Tonći Kokić, PhD, Assoc. Prof., University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Philosophy; Address: Poljička cesta 35, HR-21000 Split, Croatia; E-mail: tkokic@ffst.hr.